

МИХАЙЛО ПАНТИЧ
ЛОВЕЦ НА РАЗКАЗИ

traduki

Това издание е подпомогнато от ТРАДУКИ – европейска мрежа за литература, инициирана съвместно от Министерството по европейски и международни дейности на Република Австрия, Министерството на външните работи на Федерална Република Германия, швейцарската културна фондация „Про Хелвеция“, „Култур-контакт“ Австрия, Гьоте Институт и Фондация „С. Фишер“.

Преводът на тази книга е подпомогнат от Министерството на културата на Република Сърбия.

© Copyright of the translation: S. Fischer Foundation by order of TRADUKI

© Жела Георгиева, превод от сръбски, 2011
© Яна Левиева, художник на корицата, 2011
© ИК „Стигмати“, 2011

ISBN 978-954-336-117-5

Михайло Пантич

ЛОВЕЦ НА РАЗКАЗИ

есета

Преведе от сръбски
Жела Георгиева

София, 2011

Съдържание

Двойка на матурата	7
Винаги в последната секунда	13
Моите срещи с другаря Тито	21
Класик на самия себе си	30
Събрани съчинения	30
Индиректно влияние	34
(литература и криза)	34
Риболов и рибарски наддумки	40
Писмо от Руритания	45
Балкански писател, и то в период на преход	50
Десет фрагмента за играта на четенето	56
(литература и читател)	56
Новото лице на сръбската литература	67
От Ниш до Нишвил	80
Небето над Белград	85
Нови Белград: фрагменти от личния мит	92
Нови Белград: фрагменти от личния мит (2)	100
Нови Белград: фрагменти от личния мит (3)	113

Нови Белград: фрагменти от личния мит (4)	120
Размахване на флагчето	132
Ловец на разкази	140
Край на века, начало на нищото	149
Литература и ТВ	
(Няколко наблюдения)	159
Литературата като спомен	167
Капитан по стайно плаване	
(В себе си, в стаята)	171
Една малка анкета	177
Един български писател	181
А сега, да започнем отначало	
(Литература и хаос)	192
Духът от къщата на Ламартин	196
Клечане в метафизиката	
(Литература и трудности)	205

Двойка на матурата

Романът е матурата на всяка литература.

Душан Матич

Роман на глава от населението. Последните десет години на ХХ век бяха достатъчни на сръбските писатели (и на онези, които искаха да бъдат такива) да напишат три пъти повече романи отколкото предшествениците им – като се започне от Атанасие Стойкович и Милован Видакович – са написали в продължение на почти двеста години. Както е тръгнало, очаквам скоро съседът ми пенсионер или любезният ни пощальон да ми предложат за прочит и евентуално рецензия новите си романи. Защо пък не? В сръбската литература днес буквално всички пишат романи (или нещо с претенции да се нарече с това название). Журналистът, който държи на себе си, трябва да има най-малко няколко издадени романа, за лидерите на политически партии да не говорим, а подобно е положението и с директорите на библиотеки, университетските професори, военните коментатори, актьорите, художниците и музикантите. Всички те пишат, някои дори пишат добре, но само и изключително романи. А за же-

ните писатели (и онези, които биха искали да бъдат такива)... нямам думи. Ако можеха да ги видят госпожа Секулич, от една страна, и госпожа Яковлевич, от друга, щяха да бъдат повече от доволни. Понякога си мисля, че би било наистина добре, ако можехме да отгъждествим експанзията на сръбското романописане с общия социален напредък. Спомнете си онази фраза от времето на Перикъл: щастливото общество е равно на висшето изкуство.

Но не. За съжаление, както всичко останало, така и писането у нас се е превърнало в сурогат, читателите на Бодрияр биха казали в симулация. Когато споменавам писане, имам предвид преди всичко писането на романи, защото право да си кажем, тук открай време (т.е. от Яков Игнатович) писането на романи се смята за единственото истинско, социалнопрестижно „литературно писане“. Стихотворенийцата и разказчетата – добре де, и те вършат работа за албуми и читанки, за разните му тържества и юбилеи, но писателят не е писател, ако не напише дебела, т.е. умна книга, наречена роман. И така всички, петимни за обществени премиери, се захванаха с писане на дебели и умни (ерго, скучни книги). По някакви непостижими за здравия разум причини важно е да бъдеш романописец и някак – което не е чак толкова трудно – да се докопаш поне до номинация за НИН-овата награда. Само това се брои. Уви, крайният резултат от социалното надбягване, в което бегачите са само онези, които заявяват на старта: „пиша един роман“, е и краят на романовото изкуство. Там, където всички са писатели, изкуството на романа просто вече е невъзможно. Оттук следва, че литературата вече не съществува като естетизиран субстрат на екзистенцията, като форма на най-дълбоко проникване в себе си

и в света, а само като симулирана сценография на всекидневната история, в която всички герои са романописци. Може и да са такива, но няма начин да бъде установено: от такова свръхписане вече никой (почти никой) няма време за четене.

През последните десетина години следователно сръбският роман се превърна в продукт на общолитературна практика, в своего рода банален грип, заради който няма нужда да ходите на лекар, т.е. в книжарница или библиотека. Задоволявате се с класиците, с които разполагате вкъщи, а всичко останало, както казва Дейвид Лодж, прилича на ситуацията с потребителите в супермаркета: хиляди разноцветни етикети, а вкусът е горе-долу един и същ. Всяка година сръбските издатели изнасят на Панаира на книгата (типично по сръбски: панаир с пехливанлък, плюскане и фокусници), който (ето пак) според принципа се открива от някой местен или чуждестранен романописец, над сто нови сръбски романа и всеки втори от тях е „книгата на десетилетието“, „книгата на краевековието“, „сензационна творба“, „бестселър“. Няма нужда от никаква маркетингова инвенция, формулата на успеха, наречена печеливша комбинация, работи безпогрешно. Първо: известен автор (което в никакъв случай не е синоним за добър автор); второ: нова книга, която да прилича на старата точно толкова, колкото да се каже, че е „от същия писател“, трето: пиаркампания (медии, особено TV, малко критическа мъгла, литературни вечери), четвърто: нито твърде висока, нито твърде ниска цена и... възторжените читатели вече стоят на опашка като за дефицитна стока. На билборда на едно меркантилно белградско издателство (по принципа на снабдяването с олио, захар и женски романи чрез синдикатите) ра-

ботници, облечени в сини комбинезони, изнасят от камион книжище с размерите на бедняшка виличка. Това е, картината казва всичко, *no comment*.

Всичко това може донякъде да бъде разбрано, а откровено казано – и оправдано. Откакто през последното десетилетие постепенно, поради липса на пари, а не по нечия воля публикуването на книги бе освободено от контрола на държавата, но и от финансовата ѝ отговорност („плащам само за онава, което контролирам“ беше девизът на предишната идеология), издателите се озоваха на пазара. Кой както се приспособи, така ще живее. Но, не щещ ли – пазар нямаше. Поне легален. На всички, буквално на всички издателски къщи от някогашното величие в миналото днес им е останало само „голямото“ име, но не знаят какво да правят с него. Ако държавната администрация фаворизира някого, то това са издателите, които са ѝ нужни по церемониални или партийни причини. Не е трудно да се забележи, че всяка „сериозна“ партия на власт или в опозиция, все едно, има своята „литература“ и своята „естетика“. И така принципът на абсолютната произволност – защото вече няма никакви задръжки, нито естетическа йерархия – се пренесе от атрофирания или обхванат от метастази литературен живот, зависи от гледната точка, в литературата. Книгите може би не са баснословно печеливша дейност, но все пак са някаква дейност и затова има нужда от колкото се може повече книги. Особено от романи. На кого му пука, ако не са добри, какво ни струва да казваме, че са – може би някой ще повярва. Трябва само да го правим колкото се може по-продължително и да го повтаряме по-често. Последниците са очевидни – един куп треторазредни сръбски романисти днес имат своите „събрани про-

изведения“. Йован Стерие Попович и Лаза Костич могат да чакат. Онова, което обаче като читател изобщо не мога да разбера, се свежда до въпроса защо всички романи са така безнадеждно обемни. Не стига че разказът е лош, ами е и дълъг. А дължината е гаранция за „сериозност“ в подхода към темата. Според скромното ми мнение право на обширно писане имат само гениалните писатели, но на кого му пука за това. В днешното сръбско романово писане – чест прави на изключенията – важи аптекарската рецепта: приспивателното трябва да действа колкото се може по-дълго.

Не трябва да очакваме някъде на периферията да се случи чудо. От стотиците книги, наречени романи (което за тукашната читателска публика е едно и също, книгата е роман, в класациите няма нито стихотворения, нито есета, нито разкази), които средно и за честта на литературната посредственост се публикуват за една календарна година, едва десетина заслужават някакво внимание. Преведено на езика на ежедневието, това означава, че времето, което им посветите, няма да бъде изгубено. Което общо взето не е лошо, напротив. Когато сънародниците ни, особено онези, които се смятат за елит, прочитат по една, само по една книга месечно, това и на футболните стадиони ще се държим по-добре, и улиците ни няма да бъдат толкова мръсни, а предполагам и че по-лесно ще получаваме визи за чужбина. Ах, вечният въпрос за просветеността.

Така или иначе, литературата в днешния свят се е превърнала в нещо като арт форма на социална компетентност – спорт, прогноза, победител. У нас също не е много по-различно, само дето това се проявява в по-миниатюрен, по-беден и леко карикатурен вид. От многобройните въпроси, отнасящи

се до конституирането на поетиката на националната литература (академична тема, досадна работа, зарежи, не става за вестникарска статия), далеч по-важен от гледна точка на романа и самата литература е въпросът кой ще получи НИН-овата награда и кой издател и писател ще спечели тази година джакпота. Който и да е той, значи си го е заслужил. Всичко останало потъва в забрава, включително и „втория“, който за малко не е станал първи. Но не е. Да му пожелаем по-голям късмет при следващото теглене.

Та, както казва Р.Б. Маркович накрая на „Лайковачката линия“: „Има ли някъде някой, който да напише *един роман*.”

Винаги в последната секунда

Зная как пиша. Чисто и просто чакам да ми дойде. Обикновено не измислям, предпочитам да ми падне от небето. Но защо го правя? Това е много потруден въпрос и на него имам триста трийсет и два отговора, броил съм ги. Нито един не е неверен, но нито един не е достатъчно добър. Да, наистина, вероятно щях да спра да пиша. Нямах да имам никаква причина да пиша, ако наистина знаех защо пиша. И тогава, когато го узная, спокойно ще се самоубия, ето как: ще взема един по-дълъг кабел, табуретка, ще сваля полилея, за да освободя куката и да вържа кабела, ще се засиля, ще ритна табуретката и пантофите ми ще затреперят. Но не зная отговора, правя се, че не го зная и пиша, виждате ли, вече пиша.

* * *

Всички мои разкази са автобиографични, но нямат никаква връзка с мен. Това означава, че те най-често не възкресяват истински събития. Всичко е биография, дори когато погледна към стената, чуя някоя птица да пее сутрин под прозореца ми или си помисля, че ще замина за Канада – всичко

това и всичко останало влиза в биографията на моето съзнание и може да се превърне в предмет на разказ, без да има никакви особено видими последици за моя живот. Искам да кажа, че всичко, което съществува в мисълта, вече се е случило, а всичко, което се е случило по един или друг начин, реално или въображаемо, е някаква автобиография. Каква връзка имам аз с това, което ми се случва по един или друг начин, вътрешен или външен, не зная и затова вероятно пиша.

* * *

Писането също така е игра на откриване както на самия себе си, така и на света, в който съществуваме. Човек има много лица, аз например имам някъде около хиляда четиристотин двайсет и няколко лица, едно или две по-малко или повече, не зная, заплеснах се при броенето. И когато пиша, постоянно откривам нови. Така опознавам непознатия в себе си, припомням си онова, което имам да казвам на самия себе си и научавам какво мисли в мен някой от тези многобройни гласове.

* * *

Всички мои герои са отчаяни. Докато пиша, с помощта на тези герои – възможни, но в никакъв случай реални мои проекции – аз всъщност се опитвам да превъзможна отчаянието, което изпитвам откакто се помня. Не мога да ви кажа какво е това отчаяние и каква е причината за него. Просто не зная, този въпрос е извън възможностите ми. Може би това е отчаяние от равнодушието, страх от липсата на любов. Когато в периода на израстването си разберете, че светът е абсолютно равнодушен не само към вас, но и към всички хора и че човешки-

ят живот е само неспирно движение към смъртта, в случай че не желаете веднага да се предадете, не ви остава нищо друго освен да правите нещо, за да намалите поне с милиметър нивото на всеобщото равнодушие и естествено да се опитате да правите това по възможност по-лежерно и доброжелателно. Ако светът отдавна се е отправил в погрешна посока, задачата ни е някак да позабавим това движение, и то с усмивка.

* * *

Пиша разкази, когато те пожелаят това, когато ми се явят, когато поискат да бъдат разказани чрез мен. Понякога ги улавям в полет, друг път ги измислям с години, трети път ги забелязвам и запомням, а те чакат мига на възплъщението, понякога ми попадат от никъде, случва се да ги преживея, да ги прочета в други книги или да ги чуя от някого. Нищо не е известно. Животът се превръща в изчакване на разказа.

* * *

Моите разкази обикновено тръгват от нещо конкретно, свързано с опита, а къде завършват, е, това бих искал да зная и аз. Пиша ги, за да узная какво ще ми кажат и как ще завършат, макар, строго казано, един разказ никога не свършва, всички разкази потенциално са част от един голям безкраен разказ. Това става приблизително така: спомням си например, че докато бях студент, едно момиче ми зашлеви плесница на автобусната спирка и си казвам на себе си или на някого в мен, или пък някакъв мой двойник ми казва: това не е лош детайл, започни оттук. Значи, пиша така, че непрекъснато съобщавам на себе си нещо ново, придавам форма

на някаква представа или отнемам от немотата и безмълвността някакъв смисъл, който смътно долавям. Непрекъснато се пресрещам, непрекъснато се причаквам зад ъгъла. Да, писането е самооткриване. Често, твърде често се изненадвам от онова, което излиза от мен в процеса на писане, често се питам откъде е всичко това. Обръщам се, навсякъде може да се изгъпани някой разказ. В непосредствена близост до мен, при анонимната ми суета сред множеството се разгръщат хиляди и стотици хиляди човешки съдби и всяка от тях има някаква своя история, а те са индиферентни помежду си. Хвърли се някой клетник от блока, самоубие се, гледам го от прозореца на стаята си, пристига „Бърза помощ“, вдига го, движението по булеварда продължава да тече. Половин час по-късно децата пак играят баскетбол на площадката, на която анонимният клетник сам е сложил край на безжизненото протакане на времето, наречено живот. Писането е начин на защита от подобно равнодушие.

* * *

Понякога пиша разкази от женска гледна точка, а защо, кой у мен би могъл да го знае. Мисля, че в моя случай не става въпрос за нещо предумишлено, просто разказът ми се разкрива в женско лице. Ако се опитам да рационализирам това, защото по принцип смятам, че най-дълбокият порив за писане е дълбоко ирационален, бих казал, че винаги ми е било интересно как жените виждат света. Тъй като не ми е дадено наистина да разбере това, не ми остава нищо друго освен да си го представя. Разказването ми дава тази възможност, разказването на разкази ни дава илюзия, която никога не бихме постигнали във всекидневния живот – илюзията, че макар и за миг,

макар докато трае разказът, можем да бъдем някой друг. Древен римлянин, княз Мишкин или жена.

* * *

Понякога имам чувството, че разказът, който пиша, вече съществува и просто ме принуждава да го превода в състояние на изговореност, а понякога имам само съвсем смътна представа в каква посока трябва да се движа. Обикновено това е някакъв характерен детайл, образ, мисъл или фраза, от която трябва да тръгна и да оставя думите да се плетат около нея. Тогава се заслушвам къде ще ме отведе всичко това. Писането на разкази е вълнуващо и обсебващо именно защото дори онзи, който ги пише, не знае какво ще му кажат накрая. Писането на разкази също така по принцип е движение в непредвидима посока. От езика постоянно изникват нови решения и се разкриват нови възможности, най-често в съвсем противоположна посока от първоначално замислената. Като че ли самият разказ със своя ход, със своето издигане, със своето изплуване от езика налага на писателя някаква своя воля и го принуждава да я следва. Така възниква паралелният свят на разказа, в който нашият свят се вижда и отразява по по-дълбок, по-смислен начин. Разказът е чудо, все едно как разбирате това понятие.

* * *

Отдавна вече не очаквам нищо конкретно от писането. Пиша и това ми е напълно достатъчно. Когато бях млад, вероятно съм очаквал нещо, не зная, не помня, може би, макар това да беше отдавна. Всъщност сега се досещам: от писането започват да получавате нещо едва когато престанете да очаквате каквото и да било от него и това доста на-

помня за любовта. Достатъчно е да има някой да ви обича и да има някой да ви чете. Мнозинството е блажено-равнодушно, има няколко души, които се дразнят от това, което пиша (извинявам им се, не съм имал такова намерение), а някои ме харесват. Бих излъгал, ако не кажа, че тези третите са най-важните за мен. Пиша заради тях. И очаквам да ми кажат някоя и друга дума, някоя и друга дума на обич. Ами толкова.

* * *

Донякъде приличам на героинята на Душко Ковачевич Георгина, защото са ми нужни три-четири години, за да родя, т.е. да напиша нова книга с разкази. Пиша само тогава, когато имам разказ у себе си, когато ми дойде не знам откъде, когато се почувствам като глас, който трябва нещо да разкаже, а това се случва рядко, веднъж на няколко месеца. Не ме притесняват толкова дългите паузи, разказът или идва, или не идва и нищо не можеш да сторисш. Докато чакам да дойде, запълвам времето си с четене и писане на други текстове – какво друго бих могъл да правя. Зная, че подобна реакция не може да се предизвика изкуствено, поне аз не мога да я предизвикам, но съм готов всяка секунда да се озова. Понякога ми се струва, че разказът е тук, че ще се разкрие, но не, фалшива тревога. Нищо, чакам. И тогава все пак идва, тогава все пак някой ден идва този ден, който се нарича разказ. Човешката личност постоянно попива, а писателската върви една крачка напред, той преработва попитото, придава му нова езикова форма, белязва я със знака на индивидуалния си талант и я отправя назад, в света, от който е получила градивните елементи за онова, което представя.

* * *

За мен разказите ми са като кошове, вкарани в последните секунди. Харесвам филми за такива кариери – хлапето тупка топката десет години на площадката пред блока, десет години тренира в клуб и минава през най-различни изпитания и тогава, във върховния момент, вкарва решителния кош в последната секунда на финала на Олимпийските игри! С това действие той бива осмислен, неговата съдба, както би казал Църнянски, е запълнена. Писанено на книги, разбира се, не може докрай да се сравни с тези толкова вълнуващи спортни истории, но то е начин, най-подходящият за мен, най-близкият до моя характер, човек да запълни своята съдба или поне своето всекидневие. Когато казвам, че посредством писането вкарвам кошове в последните секунди, имам предвид онази вътрешна интензивност, концентрацията, която съществува при писането и непрекъснато се очаква. Защото, да се разберем, аз не съм такъв всеки ден, аз всъщност постоянно очаквам разказът да тупне пред мен и да ми каже: ето ме, тук съм, сега можеш да ме напишеш.

* * *

Да, сигурен съм, че формата избира писателя, а не писателят формата. Всеки пишещ има форма, чрез която най-добре се изразява, а коя конкретно ще бъде тя, този въпрос не може да бъде изчерпан с един спекулативен отговор. Има твърде много скрити детайли, които оказват влияние върху това дали някой ще стане поет, драматург или романист. От край време, откакто пиша, съм виждал себе си като разказвач. Разказът е моята мярка. В разказа за мен е възможно търсенето на онова вътрешно, по-дълбоко съгласие между езика и предметността, което,

сигурен съм, търсят и поетът, и романистът. Всичко, което съм написал досега в сферата на фикцията, се е свеждало до разказ и с този си акъл нямам намерение да го променям. Но дори да исках, кой знае дали щях да мога и успея. В моя случай всичко завършва в разказ. Като в стария виц за мъжа, който работил в завод за перални, крадял части и когато се опитвал вкъщи да ги сглоби, винаги се получавала картеница. Разказът е художествен еквивалент на нашето знание за света и това вече е повече от достатъчно той да запълни един човешки живот, точно както е в моя случай.

* * *

Не вярвам в езика, по-точно, престанах да му вярвам безрезервно, но продължавам да се занимавам с него. Защо? Ами не зная какво друго бих могъл да правя на тия години. Не съм научил нищо друго, въпреки че съм опитал туй-онуй. Да речем, че занимаването с литература е най-умното нещо, което съм успял да измисля досега и този избор сега-засега горе-долу ме удовлетворява. Понякога имам чувството, всъщност постоянно имам чувството, че съм писател в отставка, продължаващ да пише по някаква инерция, която вече не може да овладее.

Моите срещи с другаря Тито

Годината е 1967, месецът – октомври. Петокласник съм в Основно училище „Йосип Броз Тито“ в Нови Белград. В час сме, през прозореца на класната стая се вижда новопостроеното спортно игрище на току-що откритото училище. Недефлорираниите стълбове на баскетболните табла са без кошове. Час на класния ръководител. Вие сте Титови пионери, горди, че нашето училище, първо в Югославия, носи името на най-великия син на нашите народи. Така казва нашата класна, преподавателка по руски, и аз приемам това като свещена истина, макар да не разбирам кои са тия народи. Живея в офицерски блок и на пощенските кутии на входа можете да прочетете фамилиите Драшкович, Арифи, Дърновшек, Мървалевич, Новак, Буторац, Секел, Павлович, Драгич, Мишкович, Коцян, Войводович... всички сме югославяни. Учителката говори още нещо, но аз, десетгодишното хлапе, си блъскам главата как да се преборя със страха и да избягам от часа по музика, за да се прибера навреме за предаването на мача Партизан – Марибор по телевизията. Естествено е като офицерско дете (и баща